

ADATOK AZ ÓCSA–DABASI TURJÁNVIDÉK TÁJTÖRTÉNETÉNEK ISMERETÉHEZ

SÁRA János

2119 Pécel, Hősök útja 36/A. E-mail: sarajanos@freemail.hu

Jelen írásban a Turjánvidék Ócsa és Táborfalva között elterülő részén több évtizeden keresztül gyűjtött tájtörténeti vonatkozású adataimat, tapasztalataimat adom közre. A cikk foglalkozik a turján nyújtotta megélhetési lehetőségekkel, hagyományos tájhasználattal, az ezzel összefüggő helynevekkel, a lőtér történetével, a tőzegbányászattal és az 1986-os tőzegtűzzel.

Kulcsszavak: Ócsa, tájhasználat, tájtörténet, turján, Turjánvidék

BEVEZETÉS

Tanulmányomban nem törekszem a turján több kötetre való teljes történetének összefoglalására. Célom, hogy a természetvédelem szolgálatában töltött több évtizedes munkám során az Ócsai Tájvédelmi Körzetben, illetve annak környékén a tájtörténet szempontjából érdekes adatokat – legyenek azok akár töredékadatok is – most egy csokorba szedve közreadjam. Az adatok egy része a mindennapi munkám során vált ismertté, a helyiekkel való beszélgetések során, a pajták mélyén porosodó hagyományos eszközök mentése közben, esetenként több generáción átívelő visszaemlékezések alkalmával. Azonban csakhamar felismertem, hogy ezen a vidéken hatványozottan igaz, hogy a természet oltalma és a kultúrtörténeti értékek védelme szorosan összefügg, így ezeket az adatokat tudatosan gyűjteni kezdtem, sőt 1983-ban az ELTE néprajz szakán „A természeti táj kihasználásához a XX. században – A turjánvidék.” címmel védtem meg szakdolgozatomat, de előadást is tartottam „A természet és tájvédelem alakulása a helyi gazdasági környezet megváltozásával 1918-tól napjainkig, a turjánvidék egyik kis táján, az Ócsai-medencében” címmel 1995-ben a gödöllői „A honfoglalástól napjainkig” címmel megrendezett konferencián. Az alább közölt történetek egy része nem gyűjtésekből, hanem az általam átélt eseményekből származik, melyek érdekes adalékul szolgálhatnak a Turjánvidék iránt érdeklődők, kutatók munkájához. A szóban forgó adatokat, illetve történeteket főbb témakörönként csoportosítva közlöm.

NÉHÁNY GONDOLAT A TURJÁNROL

A Turjánvidék Soroksár, Dunaharaszti vonalától Bajáig, 140–160 km hosszúságban és 4–20 km szélességben az Ős-Duna egykori vonalán húzódó rétvídek. Ez a terület, kisebb-nagyobb mélyedések, medencék sorozatából állt, melyek vize, ha nagyon megtelt, túlcordult az elválasztó gerinceken a következő medencébe.

TUZSON (1915) a következőképpen definiálja a turjánt a vizsgált területre vonatkozóan: *„Dabas közelében (Pest m.) sajátos formációval találkozunk, a mely kétségtelenül Alföldünk legősibb formációi közül való [...]. A turján ingoványos, mélyen fekvő rét, a melyen itt-ott nyílt víztükrök is van. A víztükrök helyektől fokozatok különböztethetők meg, a kevésbé vizes rétek felé; azonban valamennyinek a talaja lápszerű, fekete humusos, vizes.”*

Ez a terület volt hazánk utolsó mocsárvidékeinek egyike. Északi részének lecsapolására 1909-ben megalakult a Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat. 1931-re épült meg a 117 km hosszú főcsatorna, hivatalos nevén a Duna-völgyi-főcsatorna (IHRIG 1973). A létesítmény megváltoztatta a táj arculatát. A lecsapoláshoz fűzött remények nem igazolódtak be, az érintett területek egy része elszikesedett. A talajvíz csökkenése folytán, főleg száraz időjárás idején, több helyen még a szőlők és gyümölcsösök is kiszáradtak. Ekkor keletkezett a népkán az egymást követő aszályok és árvizek hatására az „Átokcsatorna” elnevezés.

BOROS (1936) a terület lecsapolásának botanikai vonatkozásairól így ír: *„1919-ben, amikor sokat jártam az ócsai lápokon, még nagy területeket nem tudtam megközelíteni. 1928-ban volt a florisztikai vizsgálódás eldorádója. A terület lágvegetációja még lényegében érintetlen volt, viszont a terület már annyira lecsapolódott, hogy keresztül-kasul át lehetett rajta hatolni és az egészet be lehetett járni. 1929 óta a zombékosok rohamosan pusztulnak.”* [...] *„A legszebb zombékos az ócsai »öregturján«, az »Inárcsi szállótelep« vasúti megállónál lévő terület, a sárii »Nagyturján« és az alsódabasi »Vizesnyílás«. A gyóni »Nagyvíz« és a tőle délre lévő terület tanulmányozásával elkéstem, 1933-ban ottjártamkor a lecsapolás már olyan előrehaladott volt, hogy a régi, kétségkívül szintén dús vegetációjú zombékosnak csupán romjait és növényzetének utolsó mohikánjait találtam meg. A mocsárerdők érintetlenebb állapotban vannak. Ócsa alatt délre kezdődnek és Mádencia pusztát körülfogva húzódnak Sáriig, kisebb foltokban Felsődabas és Alsódabas alatt is megismétlődnek.”*

Bár a Boros Ádám által leírt állapotok a terület rohamos leromlásáról tanúskodnak, az mindenesetre kijelenthető, hogy mivel Ócsa környéke a lecsapoló csatorna végső kiágazási területére esik, ezért még ma is sokat megőrzött

eredetiségéből, ennek hosszú távú védelmét hivatott szolgálni az 1975-ben létrehozott Ócsai Tájvédelmi Körzet.

A TURJÁN SZEREPE A KÖRNYÉKBELIEK ÉLETÉBEN

Szükség esetén a Turjánvidéket a helyiek biztonságot nyújtó menedékként használták. A régészeti topográfia alapján a kiterjedt mocsárvilág szigetei már a bronzkortól folyamatosan a helyi lakosság búvóhelyei voltak. Erről árulkodnak a vakondtúrásokból vagy a szántó eke nyomából előkerülő, különböző korokból származó cserépdarabok. Az „Elveszejtő Limbus”, a Földvár sziget, a sáriak szlovák nyelven Klokoacs ma is csak vizeken átgázolva közelíthető meg. A sok cserépmaradvány arról árulkodik, hogy a szigeteket huzamosabb ideig lakhatták. Kovács és mtsai (2017) kutatásai szerint a középső bronzkori (i.e. 2000/1900–1500/1450 körüli) Vatyá-kultúra erősített, több rétegű településekből, változó méretű és jellegű, nyílt színi telepekből álló településhálózatának talajtani és földtani képződményei egyaránt értékes elemei kulturális és természeti örökségünknek. Az úgynevezett „földvár” talajtani és környezettörténeti jelentősége abban áll, hogy eltemetett talajokat, illetve az emberi megtelepedés eredményeképpen létrejött és módosult antropogén üledékrétegeket rejt. Ezek vizsgálata környezettörténeti, illetve az emberi környezetalakítással kapcsolatos következtetéseknek nyit teret.

A mocsarakban található sok kis sziget, melyek között csak az arra hivatottak ismerték a járható utakat, szükség esetén biztonságot nyújtottak. Itt menthették át a falu állatállományát is.

A történelem folyamán a fővárostól délre mindig nagy volt a hadak mozgása, de az aránylag kis kiterjedésű mocsárvidéket (turjánvidéket), elkerülték, még a második világháborúban is.

A menedéken túl a békés időkben a turján a helyiek megélhetését is biztosította. A terület adottságaiból következik, hogy a legeltetésnek (főleg a marha legeltetésének) alapvető szerepe volt a tájhasználatban. Amíg egy kézben lévő nagy legelőterületek voltak, a területeket károsodás nélkül tudták legeltetni, mert a víz alá került részekről az állatokat áthajtották a magasabb fekvésű legelőkre, ahol dús fű volt. Aszálykor pedig a nedves laposokon talált a jószág jó legelőt. A rétek vízállománya főleg az évi csapadékmennyiségtől függött. Tavasszal, olvadáskor, megindult a „föd árja”, és kiszorult a rétről a pásztor. Máskor előfordult, hogy évekig használhatták a „fenekeket”.

TÁLASI (1936) a térség legeltetési szokásairól így ír: „*A marha rétes helyen megeszi a fiatal lenge nádat, téli inségben az öreg nádat is, továbbá a gyikényt, csirkákát, kákát, csatakot, csuhés füvet, gatz, meglábolja a zombós réteket, de*

jobban szereti a partos mezőt, a tarackot, tippant, a kakukkfüves, pillangós mezőket, s a nyúlvevőzt.”

A nyaralópusztán tavasztól ősziig füvelt a jóság. A telelőpusztát nyáron nem kaszálták, így bőven volt avarfű. Az erdők enyhelyet nyújtottak a jószágnak, mely jól megvolt, ahol sarjút nem kaszáltak. Pihenni a magaslatokon állították a jószágot. Legelőpótlók voltak az irtások, a tisztások, az ugarterületek, a természetett növények helyén a gabona- és kukoricatarló és a felburjánzott gaz. A homokos és a vizes területek között a vegetáció változása szerint vándoroltak.

Az Öreg-turjánban volt a naponta kijáró disznók legelője a tőzgebányászat előtt.

1976-ban a Csordajáráson a Felsőbabádi Állami Gazdaság még 1000 borjút tartott, mely túlterhelte a legelőt. Tanyahelyük még ma is látható. 1976 szeptemberében, a KNPI botanikusa úgy nyilatkozott, hogy a gyepek úgy tönkrementek, hogy a természetvédelem számára érdektelenek lettek. Két év múlva ezen a területen észleltük a legtöbb kosbort, szibériai nőszirmot és más értékes növényfajokat.

Inárcs határában, a Rókás-mocsár szélén, rendszeresen szerveztek, kint háló gulyát. (1. ábra). Ennek hatására fészkelte a póling, a réti fülesbagoly, a hamvas rétihéja, de godák, cankók, bibicék és sárszalonkák is.

A terület hasznosítása a legeltetés mellett kaszálással is történt. Ezt támasztja alá Takács Lajos, egykori tanárom 1979-es személyes közlése, aki szerint. *„Budán, a török hódoltság idején a török agyonvert egy Tóth János nevű ócsai pógárt, mivel az rövid kocsival vitte a leadni való szénát Budára, holott hosszú kocsival kellett volna vinni, ebből az is következik, hogy Ócsán, volt rövid és hosszú kocsik, abban az időben.”*

A legeltetett vagy kaszált fű mellett számos egyéb „terménnyel” szolgált a turján. Erről tanúskodik egy híradás 1768-ból, miszerint *„korc vessző, nád, szőlő kötözésre sás, csádé, háztetőt fedni, káka, fát pótolni és háztetőt fedni, bőven terem a környék falvaiban és azt, ha Pestre viszik, jó áron el tudják adni.”* (WELLMANN 1967).

Sokszor, az első kaszálás után a sarjút is legeltették.

A II. világháború után, a lecsapolások hozadékaként megváltozott a korábbi környezet, a gyepek kiszáradtak, így egyre nagyobb területen vált jellemzővé a birkalegeltetés. A birka elterjedését az is fokozta, hogy járva legel, több területet bejárhat, és gyorsan helyet tud változtatni, mely a lőtéri korlátozások miatt fontos volt.

A terület egy részén, az 1950-es években rizsföldeket létesítettek, melyek műtárgyai több helyen még ma is láthatók. A fél méterrel magasabb helyeket,

szigeteket többször megszántották, és csalamádét, takarmánycirkot próbáltak termeszteni. Azóta a teljes terület gyepes, mocsaras, a nem művelt részek időnként leégnek. Legjobb megoldásnak az tűnik, hogy a szelídebb gyepes kaszálása után, a sarjút legeltetik. Az utóbbi időben, télen többször a „kóbor juhászok birkái” járták és taposták a hatalmas fűtömeget. Kóbor juhászok akkor voltak, amikor nem a hivatalosan bérelt területeket járták.

1. ábra. Gulya az inárcsi Rókás-mocsáron, 1975 (fotó: Sára János)

A területen bőségesen rendelkezésre álló víz hasznosításának módját is megtalálták a helyi emberek. Feljegyzésekből tudjuk, hogy a XVI–XVII. században a környéken számos vízimalom működött.

KÁLDY-NAGY (1985) adatai szerint a defterek az egykori „*magnusfluvius Saar*” mentén több helyen is említenek vízimalmokat. Sári (nr. 470.) 1546-ban egy, 1562-ben már két malomkerék után adózott a töröknek. A vele szomszédos Besnyő (nr. 75.) faluban 1580-ban és 1590-ben részletek említése nélkül egy egész éven át járó malom adóját tüntették fel külön, mert az egy Mehmed bin Ali nevű török birtokában volt, így adója őt terhelte. Mivel a szolgáltatások után átalányösszeget fizettek, Ócsán (nr. 407.) is csak a vágóhídi illetéket emelték ki, a vízimalmokat nem részletezték.

Hasonló volt a helyzet Inárcson is (nr. 247.), ahol az átalányfizetés miatt külön szintén nem tüntették fel a vízimalmokat. Ez a falu is 1597 körül pusztásodott el, de a korábbi birtokviszonyok és a határhasználat emléke még fél évszázaddal később is elevenen élt a távolba szakadt lakosok tudatában. Erre utal a Gyöngyösre menekült Márkus Gergely, és a Nagykőrösön megtelepült Inárcsi Farkas János 1643. szeptember 3-án kelt adásvételi szerződése is: „[...] *bizonyos okokra nézve és nagy szükségemtől kényszerítettvén* – adta írásba Márkus –, *minthogy fiam az elmúlt esztendőben az török nehéz rabságába esett vala, az honnét egyképpen ki nem szabadíthattam még*”, arra kényszerült, hogy elpusztásodott inárcsi birtokrészét eladva teremtsen meg anyagi feltételeit fia török fogságból való kiszabadításának, vagyis a váltságdíj kifizetésének. Mint írja, ezért „*részestül maradt saját jószágomat, úgy mint két pusztá nemes házhelyemet Inárcs nevű pusztában, mely [...] határos Ócsa nevű faluval s, Besnyő és Dabas pusztákkal, [...] minden hozzá való tartozóival egyetemben [...] száz egész magyar forintokért Kőrösön lakozó nemes Farkas János uramnak*” és testvérének adta el örök áron. Szempontunkból a „hozzá való tartozóival”, azaz a tartozékok

érdemelnek figyelmet. Ugyanis két pusztán maradt nemesi telkét „szántóföldeivel, kaszáló réteivel, szabad mezeivel, makkos erdeivel, szőlőhegyeivel, halászó vizeivel, malomhelyeivel [...]” együtt adta el, s mint látjuk, e tartozékok között pontosan számon tartották a halászó vizeket és a malomhelyeket is (SZILÁDY és SZILÁGYI 1863). Ezek jelentősége újabb háromnegyed évszázad múltán vált fontossá, amikor Ócsa és Alsónémedi megerősödött, Sári pedig elsőként a vidéken újjátelepült. A XVIII. századi források szerint tudniillik a „*Malom-árok vagy Malom-ér néven ismertté váló vízfolyás három vízimalmot is meghajtott, ahol a falu szlovák etnikai eredetű jobbágjai éppúgy megőröltethették terményeiket, mint az 1730 után tőlük délre újjátelepülő gyóniak, valamint alsó- és felső-dabasiak, akiknek falvaiban hamarosan szélmalmok vették fel a versenyt a régi vízimalmokkal.*” (Czagányi László közlése).

A vízimalmok közül sok csak a vizes időszakban működött, „pokol malom” volt a megnevezésük (2. ábra).

2. ábra. Az utolsó vízimalom Sáriiban egy 1918-ban fotózott képeslapon (Valentyik Ferenc helytörténész gyűjtése)

ADATOK A TÁBORFALVAI LŐ- ÉS GYAKORLÓTÉR ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

„*A hetvenes évek elején [1870] a Belga Bank tulajdona volt az örkényi uradalom. Azonban a belga bank eladta az uradalmat melyet Várady, budapesti előkelő ügyvéd vette meg, aki oda is költözött nejével és kis leánykájával. Várady jeles ügyvéd volt, de a gazdasághoz egyáltalán nem értett; rossz esztendő is követték egymást, amelyek még silányabb termést adtak az örkényi sívó homokon. Az Örkényre tőkével jött Váradynak nemcsak készpénze fogyott el, de a birtokra fölvelt adóssága is nőttön nőtt, elannyira, hogy az ügyvéd nem bírván kilábolni bajaiból, öngyilkossá lett. Özvegye, a szép, ragyogó fiatal asszony eltemette magát a homoksvatag közepébe, maga vette kezébe ügyei vezetését, és fáradtságot nem kímélve, eltökélte, hogy tisztázza Örkényt és megmenti egyetlen leánya számára atyja örökét. A sívár környezetben a gazdálkodás nem hozott számottevő eredményt. Ekkor egy zseniális eszméje támadt ennek a csodálatos gondolkodású asszonynak. Régi összekötetései révén, audien-ciára ment Bécsbe Albrecht főherceghez. Elment egyszer, kétszer, háromszor;*

tízszor – de el nem csüggedt, járt hatalmasoknál ajtóról ajtóra, végre egyszer örömtől sugárzó arccal jött haza és mosolyogva mondta el jó ismerőseinek, hogy most már minden rendben van. Váradyné-Csurgay Fanny, leánykorában, Hildegardé főhercegnő kamarájánál volt alkalmazva. Férje halála után az Órkényi uradalom Vendel nevű részét a régi kapcsolatait felhasználva, eladta a kincstárnak, amely a posza homokot lőtérnek vette meg. Mindezzel fellendült az egész vidék ipara és kereskedelme.” (VAY 1900).

3. ábra. A gyóni Nagy-víz, az 1941-ben felújított III. katonai felmérés térképén a lecsapolás után, még mindég látható. A Vizes-nyilas és Buckák közötti szűkület, jól követhető

A helyiek elbeszélése szerint 1953-ban szovjetek használták a lőtérrel, és ekkor kiterjesztették a védőzónát Gyón külterületére is. Itt felszámolták a tanynyákat, a gazdálkodást. A tanácsnál szovjet tisztak fizettek a házakért, hogy az emberek tudjanak házat, telket venni a környéken.

A XX-as csatorna és annak a XX/b. jelű mellékága Órkény, Táborfalva, Tatárszentgyörgy irányából a lőtérrel át vezeti a vizeket a Duna-völgyi-főcsatornába. A posza homokos környezetet nagyjából észak–déli irányban egy vizes mélyedés keresztezte, a Gyóni-Nagyvíz (4. ábra). A Duna-völgyi nagy lecsapolások hatására megépült a XX-as és a XX/b. csatorna, mely megváltoztatta az időnként vízzel borított környezetet. A szabad vizeket bevezették a Duna-völgyi-főcsatornába. A környéket kiszáritották.

A lőtér rendszerektől, hadseregektől függően minden időben működött, és még jelenleg is működik. Amikor lövészet van, belépni nem lehet. Azt, hogy mikor, hová, meddig, melyik úton lehetett ideiglenesen bent tartózkodni a lőtér kapuknál jelezték.

A széleken, a biztonsági zónákban a helyiek sokszor beszktek a földjeiket gondozni, kaszálni stb.

A LŐTÉR ÉS KÖRNYÉKÉNEK HASZONVÉTELE

Időnként, vizes évjáratokban halásztak. A régi térképek több helyen halásztanyát jeleznek. Főleg télen vadászat is folyt, meg olykor fatermelés. A háborúk utáni időkben (első és második világháború után), „bandákban” szervezték a síkározást, a síkár gyökér kitermelését. Szedték az élesmosófű gyökerét, az árvalányhaj gyökerét, a fenyérfű gyökerét, a „grennert”, melynek puhább gyökerét a meszelőkben a lószőr közé keverték. A kitermelt, így kissé megművelt (40–50 cm mélyen megpuhított) területre árvalányhajmagot szórtak. Hét év kellett a terület regenerálódásához, a következő gyökérszedésig.

Legeltették a marhát, később, 1945 után inkább a birkákat. „Maszek juhászok” járták a területet. Végh Albert juhász, saját tenyésztésű, sajátos, csupasz pofájú és csupasz lábú birkákat tenyésztett ki, melyek jobban bírták a csatakos, magaskórós legelőket, turjános réteket (3. ábra).

Jó minőségű szénát is kaszáltak, melyet a környék magas fűvű, savanyúfüves szénájához keverték, hogy jobban mutasson a szénásszekér. Az értékesítés főleg a fővárosba irányult.

Gyógynövénygyűjtés is folyt a területen, kutyabengékérget, orbáncfűvet stb. szedtek. Vesszőt szedtek söprűnek, kosárnak (5–6. ábra), serevényfűzet vir-

4. ábra.: Csupaszlábú, csupaszpofájú birkák az Öreg-turjánban, 1974 (fotó: Sára János)

5. ábra. Nagy József, lapos, gúzsolt vesszőseprűt visz az Alsónémedi piacra. A vesszőt, a régi tőzegtelepen szedte, Ócsa, 1986 (fotó: Sára János)

6. ábra. Horváth Laci bácsi gyűjtögetős, vesszőfeldolgozó, Dabas, 1976 (fotó: Sára János)

gácsnak, rekettyefűzhajtást barkának, melyeket a Nagybani Virágpiacon is árultak. Szedték a „tutulja virágot” (kornistárnicsot) csokorba. A közeli és távolabbi vizekben tenyésző tündérrózsát a fővárosi temetők környékén értékesítették. A kákát, szőlőt kötözni szedték Orbán-napkor. A kőkény hajtásaiból tövisboronát (7. ábra) készítettek. A kisebb vizekben a vízibolhát kis hálókkaal fogták, és lepedőn a helyszínen szárították, majd szárazon zsákban szállították a kereskedőknek.

7. ábra. Nyúlás István tövisboronát használ az Öreg-hegyen, Ócsa, 1994
(fotó: Sára János)

A piócát, a madártojást is gyűjtötték. A „Tudományos tojásgyűjtőktől” több adat is fennmaradt, például kígyászölyvtojást gyűjtöttek (Janish Miklós személyes közlése). A helyiek a bibic-, a cankó-, a goda- és a récetojásokat is összeszedték a turjánszélben, például tarhonya készítéséhez. Erről már Schenk Jakab is közölt adatokat a „Brehm”-ben a közeli Ürbő-pusztáról: *„Bél Mátyás hírneves tudósunk azt írta az 1740-es években, hogy miriádszámra megy az a vízimadártojás, melyet innen a 40 napos bőjt idején Budára hoznak.”* (SCHENK 1911, 2000). Ezt a szokást a lakosság, sajnos a legutóbbi időig megtartotta. Ha volt érdeklődő, a rákosréti vipérákat is fogták. Jó kereseti lehetőség volt.

Házépitéshez a régi tófenékből bányászták az alsó részén fehéres, felül sötétebb színű, mára futóhomokkal fedett „tavi iszapot”. A lakóházak, a melléképületek, a kúriák, sőt még a templomok építésénél is felhasználták az ebből az anyagból készített vályogtéglát. A szegények rakott falat készítettek a bekevert iszapból. A falat kalákában rakták, míg a munkát helyi specialisták, falrakók és falfaragók irányították.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK A GYÓNI NAGY-VÍZZEL KAPCSOLATBAN

Czeróczi András, aki nem ismerte személyesen nagyszüleit, de apja mesélte, hogy Czerócki István bognár és fejfafaragó (szül. 1878), és Janicsák Sándor (szül. 1898) mesélték, hogy a lőtéri (XX-as) csatorna megépítése előtt a gyóni kenderföldektől a gyóni Nagy-vízen át csónakon mentek Peszérre, fát termelni, amit aztán csónakon szállítottak Gyónra.

Kosztolányi Gyulának, apja, Kosztolányi Ferenc (szül. 1902) mesélte, hogy a Duna–Tisza-csatorna folytatása a dabasi vizes nyilasig készült el. A csatorna építésekor a vízmérnök náluk volt elszállásolva, és ő vitte lovas kocsival

rendszeresen a helyszínre. A csatornát csongrádi kubikusok ásták, akik Felső-Dabason laktak. Ez a csatornaszakasz táplálta, illetve vezette le a közeli rizsföldek vizét is.

Jómagam 1955-ben Gyónon nyaraltam. Gyólai Ferenc, a későbbi tanár mutatott a református templom mögötti „halász háznál”, a tornác alatt egy két-párevezős csónakot, mellyel egykor a gyóni Nagy-vízen halásztak. (Cs. Kovács Pali bácsi volt a csónak gazdája.)

A VIZSGÁLT TERÜLET HELYNEVEI

Ócsán eredetileg a szarvasmarhatartás virágzott. Ezt a környékbeli dülőnevek is alátámasztják. A falu közelében a „Borjújáráson” legeltették a borjas teheneket és a borjakat, melyeket este hazahajtottak. A „Csiffárin” legeltették az ökröket és igás teheneket, melyekkel fuvaroztak és szántottak is. A Bika-réten tartották a falu bikáját. A Csordajáráson kint háló csorda legelt.

Mádencia-pusztán, a „Bitófás dülöt”, „az állatok által lehántott, csupasz törzsű delelőfák miatt hívták Bitófásnak” a „Zsidó sziget” (az első katonai térképen Marosi sziget) a Marosi nevű, ügyes kocsmárosról kapta a nevét, akit a helyiek „Zsidó”-nak becéztek, itt egykor a földbirtokos magyar ökreit tartották. A Babádi-turján szélén az állami gazdaság fejős teheneit járatták. A Kiskörös-alja nevű legelőn, kint háló gulyát tartottak.

Az ócsa–dabasi Turjánvidék tágabb környezetének dülőneveit sorra véve jól láthatók az állattartásra és a vizes környezetre utaló régi elnevezések. A vizsgált terület határain túlmutató felsorolásra azért van szükség, mert jól mutatja, hogy az egykor kiterjedt mocsárvilág miként zsugorodott össze, felértékelve ezzel a vizes élőhelyek megmaradt, utolsó töredékeit. Az alábbiakban a terület vizes mivoltára, illetve a hasznosításra utaló dülőneveket településenként sorolom fel.

Soroksár: Nagy-mocsár, Farkas-mocsár, Némedi-mocsár.

Alsónémedi: Turján- és Belső-dülő, Nagy-turjánontúli-dülő, Nagy-turján-dülő, Ravasz-turján-dülő, Rövid-szélső-dülő, Rövid-belső-dülő, Rekettyés, Libamező-dülő, Közös-gazdák-legelője, Réti-turján-dülő, Kőhalmi-dülő, Kéti-kút-dülő, Felső-ráda-puszta, Korhány-puszta, Alsó-ráda-puszta.

Ócsa és környéke: Öreg-turján, Kis-turján, Babádi-turján, Farkas-turján, Cziriáki-turján, Elveszejtő limbus, Csiffári, Vörös-ér, Ómér, Nádallók, Buggyi-tó, Székési-tó, Szénégető-rét, Méhes-sziget, Körtefás-sziget, Földvár-sziget, Zsidó-sziget, Marosi-sziget, Korcsmáros-sziget, Kereszt-berek, Nagy-erdő, Mádencia-erdő, Eklézsia-erdő, Cziriák-erdő, Komlós-erdő, Egreszek [égeresek], Petőcz-erdő. Az 1–2–3 méteres kiemelkedések már hegyek, ahol gyepekkel szegélyezett szántók is vannak, vizekkel körülvéve: Öreg-hegy, Kali-hegy, Kalik-alja,

Kartal-hegy, Bajusz-hegy, Kövecses-hegy, Arany-hegy, Égető-hegy, Kenyérváró-hegy (ahol a gyerekek várták a szénapiacról visszatérőket), Hadnagy-domb, Vitéz-domb, Malom-ér.

Kakucs: Kakucsi-turján.

Inárcs: Inárcsi-turján, Rókás-mocsár, Bodó-sziget (többek szerint Botló a sok zombéktól), Kei-sziget.

Besnyő: Alsó- és kis-besnyői Nagy-turján, Alsó-Besnyő-pusztá.

Sári: Sárvíz, Malom-árok, Nagy-turján, Sikár-rét, Nagylapos-rét, Hosszú-erdő-háti, Hosszú-hát, Alsó-Besnyő-pusztá, Kákás-erdő, Limbus, Klokocs-Földvár-sziget, Alsó-Ráda-pusztá, Malom-árok, Tó szántó, Csúcs-dűlő, Járás-erdő, Északi-Bikahegy, Réti-tag, Mántelek, Alsó-legelő, Vályog vetői-dűlő, Felső-legelő, Major-rét, Forrás-szántó, Kanász-kúti-kaszáló.

Dabas: Belső-felső-nyilas, Külső-felső-nyilas, Belső-Forrai-rét, Belső-nagy-rét, Első-nyilas, Felső-vizes-nyilas, Közép-nyilas, Rövid-nyilas, Erdő-öble, Vizes-nyilas, Alsó-nyilas, Hátulsó-lapos, Buczkák-alja, Göböljárás, Rizsföldek.

Gyón: Kenderföldek, Göböljárás, Bikarész, Közlegelő, Felső Esső-pusztá, Peszér-pusztá, Nagy-víz, Halász-tanya, Frigyes-major, Túl-erdei-dűlő, Kakucsi-járás, Peszér-kastély-dűlő, Felső-Peszér-pusztá, Kastély-Peszér, Kis-nyilas, Daru-költő.

ÉRDEKES ADATOK A TÖZEGBÁNYÁSZATTAL KAPCSOLATBAN

A hetvenes években, még működött a Pestmegyei Tőzegkitermelő Vállalat. Éjjel-nappal szívatták a vizet, az A-2-es csatornába épített átemelő szivornyával, alacsonyan tartva az Öreg-turján vízszintjét, ezzel csökkentve a láprétek és láp-erdők éves vízutánpótlását.

A Gudman nevű szivattyúkezelő a tőzegebányát behálózó keskeny nyomtávú vasúton, csillével, dízelmozdonnyal vitte be az üzemanyagot a teherautó motorral meghajtott szivornyához. Ha ment a szivattyúzás, akkor állandóan tisztítani kellett a víz útját. A kifolyóvályú végét dróthálóval zárta, és így a vízzel együtt úszó növényi darabokat, hínárt könnyebb volt összegyűjteni. A vízzel a halak is, nagyobb mennyiségben törpeharcsa és csuka került a dróthálóba, főként az éjszakai üzem során. A kikotort növénymaradványokból 8–10 méter hosszú sziget keletkezett. A bomló vízinövények jól bemelegedtek, melyen Gudman bácsi júliskababot és uborkát termelt. Két család méhet is tartott az uborkák megporzásához. A vízcsökkentés az enyhébb teleken is folytatódott. A tőzegkitermelés ekkor már vonóvedres, lánctalpas kotrógéppel történt, kb. 1 méteres vízmélységből. Ha befagytak a vizek, a szivattyúzás szünetelt. Gudman és társai figyelték, hogy

melyik rekettrefűz barkája bomlik a legkorábban. A nagy barkájú mindenkiből, csokrokat készítettek, és ezeket a fővárosban, kereskedőknek adták el nagy tételben. A középső, ujjnyi vastag ágrészből dugványokat készítettek. A tőzegrányászat során fennmaradt, egyenes, több száz méter hosszú tőzegrányokot méterenként beszurkálták a vesszőkkel. Így keletkeztek a sűrű, rekettrefűzes sávok. Az üzlet annyira működött, hogy miután a természetvédelmi terület megalakult, és csökkent a lehetőségük, egészen Orgoványig elmentek, ahol a kisebb tőzegrányokban szintén ilyen rekettrefűzet dugványoztak, és a jól szervezett „trabantos” járatok messziről is Pestre hordták a barkát, majd más növényeket is.

Ócsa és Dabas környékén is találkoztam virágzó kornistárnicsot, sári nevű „tutulja” virágot gyűjtő csoportokkal, de a gyöngyvirágszedés mellett, gyűjtötték a „nagy gyöngyvirágot”, a tavaszi tőzikét is, meg az éppen akkor virágzó orchideák virágát is (8. ábra). Ezt a kialakult „iparszerű” növénygyűjtést is csökkentenünk kellett. Az őrzés megszervezése mellett, Budapesten a kis és nagybani piacokon, a virágárusoknál stb.

8. ábra. Ballagásra 1976-ban Dabason még gyűjtötték a mocsári kosbor virágzatát (Fotó Sára János)

ADATOK AZ 1986-OS TŐZEGTŰZRŐL

Dr. Balogh János akadémikussal az ócsai erdőket járva, személyes elbeszélése szerint az ócsai lápok és erdők éves biomassza-produktuma a trópusi esőerdőkével vetekszik. Ez azt jelenti, hogy azokon a területeken, melyeket nem kaszálnak vagy legeltetnek hatalmas tömegű avas fű, nád, sás halmozódik fel több éven keresztül. Ennek eredménye, hogy 3–5 évente hatalmas tüzek keletkezhetnek. Balogh János 1960 körül Ócsán is kutatta, csapdázta a talajlakó állatokat. Dudich Endre intézetvezető egyetemi tanár leírásában ekkor róla neveztek el egy a tudomány számára itt felfedezett új fajt, (*Monotarsobius baloghi*). A tüzeztől károsodnak a fák, a növények, a rovarvilág stb. A tüzek tél végén, tavasszal jellemzőek.

Nagyobb a kár száraz időjárás esetén, amikor a zombékok is kiégnek, de a legnagyobb kár, amikor a tőzeg is meggyullad.

A tőzegtelenen, prizmákba termelték a tőzeges lápföldet, majd egy évig pihentették, hogy csökkenjen a víztartalma. Többször felfigyeltem, hogy sajátos,

9. ábra. A mélyben izzó tőzeg az inárcsi tőzeges területén, 1986 (fotó: Sára János)

10. ábra. A tőzegtűzről megjelent felvétel a Szabad Föld 1986. október 24-i számában. A jobb felső sarokban a szerző (fotó: Maleczky Miklós)

„fojtott” szag jön a rakásokból, begyulladt a közepük (9. ábra). Ez jelezte a levegő nélküli, lassú égést.

1986-ban, az egykori inárcsi tőzegtelep szélén tüzet rakott egy juhász. Az őrizetlenül hagyott tűz meggyújtotta egy zombékos rét kb. fél hektáros részét. Itt már érezni lehetett a „fojtott”, jellegzetes szagot. Felhívtam a dabasi tűzoltóságot, hogy segítsenek eloltani az egyre terjedő tüzet a védett területen. Szombati nap volt. Kinevettek, és azt mondták, hogy láttak már olyant, és majd elalszik. Mivel a nem látható égésszag erősödött, felhívtam a Környezetvédelmi Minisztériumban az ügyeletet. Onnan kivezényelték a megyei tűzoltókat, de addigra már 2 hektár égett. A tűzoltók estére megfékeztek a lángokat, és jelentették, hogy eloltották a tüzet. Hiába mondtam, hogy már a tőzeg is ég, ami nem lángol, de a szag jelzi. Nem hitték. Hétfőn még nagyobb területen égett minden. Azzal kezdtek, hogy kijött egy nyomozó, és utánam nyomozott, az anyám nevét faggatta, a lakásomon kádereztek, de a tűzről semmit nem kérdeztek. Kiderült, hogy a lápon keresztül egy vastag telefonkábel megy, a közeli katonai objektumba. A kábel veszélyben volt, de nem tudták pontosan hol húzódik. A katonaságtól éjszaka titokban árokásó gépeket hoztak, de azok pár méter után elakadtak, kifolyt a hidraulikából az olaj, de lehet, hogy nem is volt benne. Ekkor kiskatonákat hoztak, és kézi erővel a tőzeg aljáig, 1–2 méter mélyre, keskeny árkot ástak. 15–20 hektár már égett. Az árokba vizet vezettek, de a tőzeg úgy parázslott, mint egy cigarettacsikk. A tűzoltó elindult a vizes tömlővel, és 10–15 méter után beszakadt a föld, és derékig süllyedt az izzó parázsba. Gyorsan kihúzták, lelocsolták. Iderendelték Budapest összes locsolóautóját, és zárt láncban az egyik kavicsbányából napokig hordták az oltóvizet a kiásott árokba. Az egész művelet kb. három hónapig tartott, éjjel-nappal őrizték a helyet. Az élővilág máig sem heverte ki a pusztulást. Az esetről MALECZKY (1986) a Szabad Föld hasábjain is beszámol (10. ábra).

IRODALOMJEGYZÉK

- BOROS, Á. (1936): A Duna–Tisza köze kőrisedői és zombékosai. – *Botanikai Közlemények* **33**(1–6): 84–97.
- IHRIG, D. (szerk.) (1973): *A magyar vízszabályozás története*. – Országos Vízügyi Hivatal, Budapest, 398 pp.
- KÁLDY-NAGY, GY. (1985): *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. – Pest Megyei Levéltár, Budapest, 746 pp.
- KOVÁCS, G., KULCSÁR, G., SERLEGI, G., MATEUSZ, J., NICOLE, T. és PETŐ, Á. (2017): „Kakucs-Turján mögött” bronzkori lelőhelyen végzett régészeti talaj-mikromorfológiai és talajtani vizsgálatok eredményei. – *Agrokémia és Talajtan* **66**(1): 35–60. <https://doi.org/10.1556/0088.2017.66.1.3>
- MALECZKY, M. (1986): Tözegtűz az Ócsai Tájvédelmi Körzetben. – *Szabad Föld* **42**(43): 7.
- SCHENK, J. (1911): Tervezet a dabas ürbői homok, homok-erdő, szikes mocsárterületek tanulmányozására. – *Aquila* **18**: 417–421.
- SCHENK, J. (2000): Madármenhelyek. – In: BREHM, A. (szerk.): *Az állatok világa*. Arcanum Adatbázis Kft., <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Brehm-brehm-allatok-vilaga-8CCA/madarak-aves-3091/madarmenhelyek-31D1/>. [Hozzáférés: 2017. október 07.]
- SZILÁDY, Á. és SZILÁGYI, S. (1863): *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. I. kötet*. – Eggenberger Ferdinánd Akadémiai Könyvtárusnál, Pest, 458 pp.
- TÁLASI, I. (1936): *A Kiskunság népi állattartása*. – Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 271 pp.
- TUZSON, J. (1915): A Magyar Alföld növényföldrajzi tagolódása. – *Mathematikai és természettudományi értesítő* **33**(2): 143–220.
- VAY, S. (1900): *Régi nemes urak, úrasszonyok. Históriák, legendák, virtuosos cselekedetek*. – Singer és Wolfner, Budapest, 373 pp.
- WELLMANN, I. (1967): A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. – *Mezőgazdasági tanulmányok* **3**: 1–375.

ADDITIONS TO THE LANDSCAPE HISTORY OF THE ÓCSA–DABAS
TURJÁNVIDÉK

János SÁRA

E-mail: sarajanos@freemail.hu

Landscape historical data, information and experience gathered by the author over several decades about the Turjánvidék locating between Ócsa and Táborfalva are presented focusing on the existential livelihoods provided by the landscape, the traditional land uses, the history of the military training area, the peat mining, the wildfire of 1986 and the geographical names bearing the memory of the past.

Key words: land use, landscape history, Ócsa, Turjánvidék